

ÇUKUROVA AĞITLARINDA İNSANLARIN FİZİKİ, SOSYAL VE PSİKOLOJİ ÖZELLİKLERİ

Dr. İsmail Görkem (X)

Ağıtlar, "İnsanlığın ortak ıstırafının canlı bir şekilde ifade edildiği edebi metinlerdir. "İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığı kaybetme, korku, telaş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatların, isyanlarını, talihsizliklerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler"e ağıt adı verilmektedir. (1)

Tebliğimizde, adana'nın Ceyhan, Kadirli, Osmaniye, Düziçi ilçelerinin tamamen; Bahçe, Imamoğlu, /Kozan ilçeleri ile Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesinin kısmen dahil olduğu Çukurova'nın Yukarıova kesiminden derlediğimiz ağıt metinleri esas alınacaktır. Araştırma sahasına 1988 ve 1989 yıllarında toplam olarak üç defa gidilmiş ve yedi aya yakın bir süre metin derlemesi yapılmıştır.

Doktora tezi olarak hazırladığımız bu çalışmada 155 müstakil ağıt metni bulunmaktadır (2). Bu metinlerden 146'sı insanlar, diğer 49 metin ise hayvanlar, ağaçlar, sular, tabii afetler ve mekenlar için söylenmiştir. Gözlem ve tespitlerimize göre, yörede artık "ağıt söyleme merasimi" yapılmamaktadır. Bunun sebepleri olarak, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, İslamiyet'in bu geleneği yasaklaması ile yaşanan hayata bağlı olarak, insanların dünyaya bakış açılarındaki değişiklikler sayılabilir. Yörede ağıt metinlerinin "düzenli söz ve ezgilerle" yani şiir tarzında söylenmekte olduğu da tespitlerimiz arasındadır. Bu tebliğimizde sizlere, insanlar için söylenmiş olan 146 ağıt metninde söz konusu edilen insanların fiziki, sosyal ve psikolojik özelliklerine aid, doktora tezimizde detaylı olarak

(X) Fırat Üniversitesi Türk Dili Bölümü-Elazığ.

(1). Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Ank. 1981, S.287.

(2). İsmail Görkem, Yukarıova (Çukurova) ağıtları üzerine Mukayeseli Bir Araştırma/İnceleme-Metinler, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1990 (Yayınlanmış doktora tezi), S.234-558.

yapılan incelemenin sonuçlarını, ana başlıklar halinde arz etmek istiyoruz. (3)

Ağıtlarda kendilerinden söz edilen insanlar aşağıda "erkekler" ve "kadınlar" olmak üzere iki ana başlık altında ele alınacaktır.

(1). Erkekler:

a. Fiziki özellikleri: Erkeklerin fiziki özellikleri, başlarından ayaklarına doğru, belirli bir sıra takip edilerek incelenecektir:

Saçları, "siyah", "sümbül gibi kara", "ibrişim" gibi ve "geri kıvrılan" şekildedir; kakül ve perçemleri de "kara"dır. Kakül ve perçemler, "deste", "büküm büküm" ve "girabolu teli" gibi sözlerle tavsif edilmiştir. Erkeklerin kaşları ve kirpikleri "kara"dır. Metinlerde kaşların çatık olmasından ve kirpikle kaşların uyumundan da bahsedilmektedir. Bıyıklar, "kaytan", "sicim", "turna teli", "nalça" ve "çiğ yağmış çimen" gibidir. Gözler ise, "kara", "sürmeli", "ela" ve "iri"dir.

Döşleri "tahta" gibi "enli" olup, arslanları gibidir. Erkeklerin kolları "kulaç", belleri "ince", boyları ise "çubuk", "fidan" ve "usul" kelimeleriyle vasıflandırılmıştır. Erkeklerin isimleri genellikle, "ak", "kar" ve "boz" gibi ten renkleriyle birlikte zikredilmektedir. Onların güzellikleri, "gül ışkın", "aşiret güzeli", "kıyak", "körpe", "koçak", "hota", "Avşar güzeli" ve "doğan ay" kelimeleriyle anlatılmıştır. Yiğitliklerinin ise, "kaplan ünlü", "çatal yürekli", "emir donlu", "gözü kanlı" ve "efe" sözleriyle tavsif edildiği görülmektedir.

b. Giydikleri eşyalar : Erkekler başlarına "mor", "aklı" ve "bükümlü" kefiye ile, 'püsküllü' ve efe tabir edilen fes giyerler. Ayrıca başlarına kara börk ile şapka giydikleri ve yeşil sarık sardıkları da olur "Bülbül sarısı" yağlık, "parıl parıl sırmadan, telli" başlık, "sırma nakışlı" maşlah ve "gül gülü" yazma, başa giyilen veya sarılan diğer eşyalardır.

Bedenlerine genellikle "gömlek" ve "şalvar" cinsi eşyalar giydikleri görülmektedir. Gömleğin "frenk", "keten" gibi cinsini

(3). Tafsilatlı bilgi için bkz. Görkem, a. g. e ,s. 160-172, 229-230.

; "mor", "kara" ve "ak" gibi rengine ait hususlar üzerinde de durulmaktadır. Şalvar için ise, "kara don", "kara" ve "çuha" şalvar tabirleri kullanılmıştır. Sadece bir kıt'ada kahramanın "sasa pantolon" giydiğinden bahis vardır. Erkeklerin giyimlerini "sıktırma" ve "kumaş" yelekler tamamlamaktadır. Gömleğin altına giyilen dokuma içliklerden de ağıtlarda bahsedilmektedir. İçliğin "art eteği parıl parıl/ön eteği çıkla heril'dir; Onlar, "kadife", "hase bez" ve "**filiklinin** beyazı"ndan dokunmuştur. Erkekler bellerine "sarı" renkli ve "ipekli", kuşaklar sarar. Ağıtlarda eşkiyaların "asker elbisesi/zabit donu", güveyilerin ise "özne donu" giydikleri görülmektedir.

Ayaklarına, "yazlık" ve "tozluk" olmak üzere kundura; ayrıca çizme de giymektedirler. Çizme, erkeğin yakışıklı olmasını temin etmek için "parlak" ve "ışıl" bir vaziyette olmalıdır.

c. Kullandıkları Eşya ve Aletler: Erkekler, kesici silahlardan balta, kama, kılıç ve süngü kullanırlar. Kamalar, "gümüş saplı" ve "gümüş uçlu"dur.Kılıçlar ise, "taban kılıcı/tabana eğrisi" cinsinden. Onlar ayrıca ateşli silahlardan " beşli mavzer", "altıpatlar" ve "liver" cinsi tabanca ile martin ve çifte de kullanırlar. Ateşli silahlar, kahramanın zenginlik ve ihtişamını ifade etmeye yaramaktadır.

Ayrıca erkeklerin ayna, tarak, mendil, kalem, "gümüş uçlu " kırbaç, "gümüş" tütün tabakası kullandıkları; döşlerine "gümüş" kordonlu "çifte" saat ve parmaklarına "altın" yüzük taktıkları görülmektedir.

ç. Oturdıkları Mekanlar, Yaşayışları ve Sosyal Statüleri : Erkekler çadır, çardak, huğ, konak ve odalarda otururlar. Kara çadırlar, "büyük", " dört göbekli" ve "ban odalı "dır. Konaklar "ak sıvamlı" olup, odalarında kandiller yanar. Konakların büyük ve gösterişli oluşları, "koca" ve "çifte" sıfatlarıyla anlatılmak istenmiştir. Konaklar bir "dış avlu" ile çevrilidir ve avluya "taka"dan geçilir. Bey konaklarının yanında misafirler için "oda" tabir edilen mekanlar inşa edilir. Oda sahibi olmak, zenginlik alametidir. Ağıt kahramanları ırmak kenarlarına "huğ"dan evler yaparlar. Bu yapılar, konar-göçer olarak yaşa-

nan hayatla ilgili olmalıdır. Çukurova'da, yaz aylarında havanın sıcak oluşu yüzünden, üzerinde gölgelikler bulunan çardaklar da yapılmaktadır.

Bazı ağıtlarda, Çukurova'da kışlayan aşiretlerin "konar-göçer" hayatlarına dair bilgiler de mevcuttur, aşiretler, yaylaya göç hazırlıklarına ilkbaharın ilk aylarında başlarlar. "Kır" ve "doru" atlar, beygirler, "tülü" ve "bozo" adı verilen develerle büyük ve küçük baş diğer hayvanlar, bu göç kervanı içerisinde. Yayıda güz aylarında "hayma"lara "aşılı koçlar" bağlanır; meydana ateşler yakılarak "tülü develer" yağlanır.

Aşiretin ileri gelenleri ava "arap atları" ile gider. Yanlarında "doğan", "kafeste keklükler" ile "kadife çullu tazılar"ı da bulunur. Ağıt kahramanları "usta atıcı"dır. av sırasında avcıların "öter", tazıları "siniler". Tazıların ormanda "ceren/ceylan" kovaladıkları da olur.

Ağıtlarda çiftçilerin kullandıkları şu araçlardan da bahsedilmektedir: At ve öküz arabası, traktör, patos...metinlerde, tırpanla ot biçilmesi, bağcılık ve tütün ziraatine ait bilgiler de mevcuttur. Bunlara ilaveten, develerle tuz ticareti yapıldığından ve değirmen işletmeciliğinden bahs olunmaktadır.

Ağıtlarda cirit oyunu, aşık meclisleri ve askerliğe dair bazı bilgiler de görülmektedir.

Metinlerdeki ağıt kahramanlarını "sosyal statü"leri bakımından üç kısımda incelemek istiyoruz :

aa. Aşiret Beyi-Ağa-Bey : Konar-göçerlik zamanlarında, aşiretin en yetkili ve sözüne güvenilir kişilerinin, yerleşik hayata geçtikten sonra "ağa" ve "bey" gibi unvanlarla anıldıkları bilinmektedir.

Konar-göçerlik devrinde, her aşiretin 32 bir aşığı vardır. Onlara yaptıkları hizmetin karşılığı olmak üzere, başta at olmak kaydıyla, beyler tarafından çeşitli hediyeler verilir. Aşiretin "her tarafı şerri" dokunur. Beylerin sözünü, aşiretler mensupları kesinlikle kıramaz. Aşiretin ocağına "kanlı" düşecek olsa bile, ahali onu korur. Ağa ve beyler, oda sahibidirler; gelip gidenleri çok olur. Beyler, "fukaranın işini bitirir";

onlar hükümet işlerinde yardımcı olurlar. Beylerin binek atları, deve ve inekleri ile koyun ve keçileri vardır. Köylüler ağalarını hem severler; hem de onun "gölgesinde bile" korkarlar.

b. Eşkîya : devlet tarafından suçlu sayılan eşkîya halk nazarında "kahraman, yenilmez, intikam alan, adalet için döğüşen, belkide özgürlüğün lideri olarak görülen ve her durumda saygı duyulan, yardım edilen ve desteklenen" kişiler olarak kabul görür (4).

Metinlerde eşkıyanın bazı özelliklerine ait bilgiler bulabilmekteyiz: "martin ile mal kazanan" kişilerdir. Eşkîya, öldüğü zaman-halk nazarında sır olmak için-cesedinin arkadaşları tarafından yakılmasını ister. Ağıtlarda, aşiretler arasında görülen "kovun kovma" adetinin, küçümsenen bir iş değil, aksine imrenilecek bir davranış şekli olarak anlatıldığı görülmektedir.

cc. Mektepli : İki ağıtta, cebinde kurşun kalemi bulunan mektepli tiplerden bahsedilmektedir. Bir ağıt ise, trafik kazasında hayatını kaybeden bir avukata yakılmıştır.

2. K a d ı n l a r :

a. Fiziki Özellikler : Ağıtlarda kadınların saç renginin "siyah" ve "sarı" olduğu, ayrıca saçlarının "sümbül"e benzetildiği tesbit edilmiştir. Onların "mor" ve "kara" belikleri, "sırma" gibi "uzun" ve "çay örgüsü" şeklindedir. Kakül ve perçemleri alınlarına dökülür; gelinlik kızlar ayrıca zülüfde bırakırlar. Kadınları kara kaşları, "kömür" ve "kudretten sürmeli" sözleri ile tavsif edilmiştir. Kirpikleri "kayk", gözleri ise "kara", "ela" ve "sürmeli"dir. Dudakları "kiraz"a , dişleri "inci"ye ve dilleri de "dudu/tütü"ye benzetilmiştir. Ayrıca kadınların, yürüş, bakış ve güzelliklerine dair şu hususlar üzerinde de durulmuştur : Gelinler "gövel ördek " gibi yürür, "torlak mayalar" mayalar gibi salınırlar; gezerlerken etekleri "faril faril" sesler çıkarır.

b. Giydikleri Eşyalar : Kadınlar başlarına "kara" ve "sarı" renkte yağlık bağlar. Bundan başka "heril/harir" ve "ipek keçi" de kullanılmaktadırlar. Ayrıca metinlerde "gül gülü fes" giyen (4). Ene J. Hobsbavvn, "Eşkîyalar" (Çev. Orhan Akalın-Ali Kerem Sosyel), Folkloru Doğru, 59(1990), S.33.

kadınlardan da bahsedilmektedir. Bedenlerine "kutnu" cinsinden de "göl gülü" esvap giyerler. Fistanları "ak" ve "sarı" renktedir. Fistanın üzerine "morlu" ve "yeşil" ceket giydikleri de olmaktadır. Bunlara ilaveten "kolçak", "kara şalvar" ve "kaftan" da giyim eşyası olarak kullanılmaktadır. Gelin olacak kızlar ise, düğün anında pahalı cinsinden "sırma izar" lar giyerler.

Ağıtlarda kadınların ayakkabı cinsinden sadece 'kundura' giydikleri belirtilmektedir.

c. Kullandıkları Süs Eşyaları : Yemen kınası saç ve ellere vurulur. Saçlar, "saç bağı" ve "toka" ile toplanır; saçlara "çiçek", "mor menekşe" ve "sarı sümbül" sokulur. Kulaklarında gümüşten "köstekli" küpeler, alınlarında "gazi" ler, boyunlarında ise "gazi", "beşi birlik" ve "takım" lar bulunur. Kadınların güzelliği, parmağa takılan yüzük ve kollara takılan burma ve "hızman" larla tamamlanmaktadır.

ç. Yaşayışları ve Yaptıkları İşler: Kadınlar ve kızlar genellikle el işleriyle meşguldürler. Ayrıca aile fertlerine tarım ve hayvancılıkta da yardımcı olurlar. Evde, dikiş dikmek, örgü örmek, "yumak yumak" ve halı dokumak gibi işleri yaparlar. Diğer zamanlarda ise oduna giderler ve çobanlık yaparlar.

Ölenin Yakınlarının Acıyı İfade Şekilleri

Bu başlık altında, ağıtlarda kendilerinden bahsedilen kadın ve erkeklerin, ölüm hadisesi karşısındaki halet-i rühiyeleri ele alınacaktır (5) :

Ölen şahsın anası, bacıları, karısı ve diğer yakınları onun ardından ağlayarak yas tutarlar. Analar saçlarını yolar; döşüne, başına ve dizlerine vurur; ölenin baş ucunda "döne döne" ağlar; meler; bülbül gibi öter; bozular ve yanıp yanıp dövünür. Bacılar ise, saçlarını yolar dizlerini döver: "kardeş kardeş" diyerek, deve gibi bozulayıp "ılgar" ile ve "başları kabak" bir halde ağlarlar. Gelinlerin de kocaları için,

(5) Tafsilatlı bilgi için bkz. Görkem, a. g. e., s.219-220.

görümceleri gibi, ağladıkları söylenmektedir. Fakat gelinlere, vefasız olmaları sebebiyle sık sık sitem edilmektedir. Babaların ölüm hadisesi karşısındaki durumları, "aklını yitirmek sözü ile izah edilmek istenmiştir. Erkek evlatlar babaları için "koyun gibi meleşir" ve "vay babam vay" diye ağlarlar. Erkeklerin acıyı ifade şekillerinin ağıtlarda tafsilatlı olarak yer almaması, Türk milletinin sosyal yapısıyla ilgilidir.

Çukurova'dan derlediğimiz 146 ağıt metninde, kendilerinden bahsedilen insanların fiziki, sosyal ve psikolojik özellikleri yukarıda özet halinde verilmeye çalışılmıştır. Vardığımız sonuçları aşağıda maddeler halinde vermek istiyoruz :

4. Ağıtlarda, erkeklere ait pek çok özelliğin tafsilatlı olarak bulunduğu görülmektedir. Metinlerde, özellikle erkeklerin güzellikleri ile cesaretlerinden, bu vesileler söz konusu edilecek bahsedilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, göçebe topluluklarda erkekler için en büyük değer olan "kahramanlık" olduğu düşüncesini teyid eder mahiyettedir (6).
5. Ağıtlarda, -erkekler kadar teferuatlı olmasa da - kadınlara ait birtakım özelliklerden de bahsedildiği görülmektedir. "Hayvancı-göçebe" medeniyetin hayat şartlarına göre, kadınların "kahramanlıkları" ile "çocuk doğurma" hususiyetlerinin ön planda olması gerekirdi, (7). Erkeklerin hareketli oluşlarına karşılık, kadınlar cemiyet hayatı içerisinde oldukça "pasif" bir mevkide dirler
6. Ağıtlarda kahramanların ölmeden önce yaptıkları sayıp dökülürken; "durgun" değil, "hareketli" bir hayat yaşadıkları vurgulanmaktadır. Bu hareketlilik ve insanların metafizik düşüncelerden uzak oluşu, ağıtları "destanı" bir havaya sokmaktadır.

(6). Mehmet Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Kadın" Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, c. 1, İst. 1976, S.42. (7) Kaplan, a. g. m., S.44.

7. Kadınlar ve erkeklere ait bazı unsurlar, tabiat ile yaşanan hayattan alınma bazı müşahas varlık ve eşyalara benzetilmektedir. Böylece kahramanlar, ağıdı dinleyenlerin nazarında bir anlamda "yüceltilmiş" olmaktadır.
8. Edebi metinler, ait oldukları cemiyetin "aynası" olarak kabul edilirler. Ağıtlarda anlatılanlarla yöre insanının bu günkü yaşadığı hayat arasında sıkı münasebetler kurmak zordur. Günümüzde bazı hadiseler sebebiyle söylenen ağıtlarda, "yakın geçmişte" yaşanmış hayata ait pek çok hatıra ve izler bulunmaktadır. Bunun sebebi, yüzyıllardır devam eden "Türk sözlü şiir geleneği"nin Çukurova'dan derlediğimiz ağıtlardan hayatini devam ettirmesini olsa gerektir (8).

(8) Bu hususta bkz. Dursun Yıldırım, "Orta-Asya Bozkırlarından Urum'un Eline (Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine)", 3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 2. c. Halk Edebiyatı, Ank. 1986, S.441- 458.